

תשובה בענין הדין לרבינו יצחק אלפסי?

בשנת תרמ"ה הדפיס ר' אברהם הירשנזון בירושלים¹ את 'בית הבחירה' למסכת יומא שחיבר 'רבינו מנחם ב"ר שלמה לבית מאיר המכונה בשם... 'המאירי'... היתה בכתובים בקהילה הקדושה אנקונה... תחת ידי הגאב"ד... מו"ה רפאל יצחק אשכנזי שליט"א... ונתן לאבא מארי שליט"א הכתב יד הזה"ל... (נוסח השער). בסוף הספר, דף פ"ע"א, צירף המהדיר מתוך כת"י אחר 'תשובה' לר' יצחק אלפסי (הרי"ף): "התשובה הזאת היא נמצאת בכתב יד בביבליטעק פארמא בסוף המדרש תנחומא הגדול שם... ואינה נמצאת בדפוס, לא בתשובת הרי"ף ולא ברי"ף עצמו, והעתיקה משם אדוני אבי נ"י. ולמען שלא יאובד בין הכתבים הנני ליתן לה מקום בכאן, והועתק אות באות כמו שכתוב שם".

התשובה הזאת היא נמצאת בכתב יד בביבליטעק פארמא בסוף המדרש תנחומא הגדול שם שהוא נומר 3122 או לפי הקאטאלאג הנני נומר 1242 (ואינה נמצאת בדפוס לא בתשובת הרי"ף ולא ברי"ף עצמו) והעתיקה משם אדוני אבי נ"י. ולמען שלא יאובד בין הכתבים הנני ליתן לה מקום בכאן. והועתק אות באות כמו שכתוב שם.

רבינו יצחק דאלפס *

ש א י ל ת א .

כיון שהקב"ה דן בראש השנה מה יהי' בסופה אם כן למה דן אה האדם בכל יום בשלב בעוה. אלא בראש השנה דן כך ירויח פלוני בואת השנה אבל לא יקלוב לו בואת יום ירויח

צילום 1: תחילת 'תשובת הרי"ף' מתוך 'בית הבחירה' למסכת יומא מהד' הירשנזון

זוהי ה'תשובה' שהעתיק שם "אות באות"; הוספתי מעט מראי מקומות, סימני פיסוק ותיקונים ע"פ כתה"י (ראה להלן):

רבינו יצחק דאלפס. שאילתא: כיון שהקב"ה דן בראש השנה מה יהיה

1 על בית הדפוס של ר' יצחק הירשנזון (אבי ר' אברהם) שיסדו אביו ר' יעקב מרדכי, ראה: י"א ווייס, בשעריך ירושלים - זכרונות ורשומות, ירושלים תש"ט, עמ' 122-123; שושנה הלוי, הספרים העבריים שנדפסו בירושלים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 22-23; הנ"ל, ספרי ירושלים הראשונים, ירושלים תשל"ו, עמ' מג-מה; שבתי זכריה, חצר כולל גליציה וחצר הירשנזון בירושלים שבין החומות, [ירושלים] תש"ס, עמ' 66-69, ובמקורות שם.

בסופה², אם כן למה דן את האדם בכל יום בשלש שעות³? אלא בראש השנה דן כך ירויח פלוני בזאת השנה אבל לא יקצוב לו באיזה יום ירויח, על כן הקב"ה יושב ורואה בכל יום, אם ייטיב דרכיו בו ביום ירויח. וכן בראש השנה דן הקב"ה למות באותה שנה, ואינו קוצב באיזה יום ימות⁴.
ואם תאמר, למה אינו גוזר בראש השנה כל דבר בגמירה ולא יצטרך לדון בכל יום? אלא לכך דן בכל יום, כדי שיבאו הנשמות וישמעו הגזירות ויתפללו על החיים.

ואם הוא שיש קצבה לשנות האדם ולימיו מיום הוולדו, אם כן למה גוזר בראש השנה? וכי מאחר שגוזר על כל דבר ועל הגשמים שירדו וכמה ירדו, אם כן למה נידון על המים בשמיני עצרת? אלא יהא לך כללו של דבר: הקב"ה גוזר בראש השנה כל מה שיהא בראש השנה⁵, אבל אינו גוזר באיזה יום בשנה יהיה בשנה. על כן בכל יום דן, ולפי מעשיו של אדם דן. ואם יטיבו ישראל מעשיהם - יקים⁶ בהם "ונתן את האלות האלה על אויביך ועל שונאיך" וגו'⁷, כדאמר בתענית (כה סוע"א) לגבי העננים שהיו הולכים לגבי עמון ומואב, ואמר להו ר' חייא בר לוליאני: וכי קבלו את התורה!! שדו מיטרא אדוכתייהו! ואם ישראל חוטאים - ישלח⁸ מטר למדברות, דכתיב (מל"א ח, נט) "לעשות משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו".

דברי 'תשובה' זו נתקבלה אצל חכמי ישראל על-שם הרי"ף. כך, למשל, מביא ר' יוסף ענגיל: 'ועי' בתשובת הרי"ף הנדפסת סוף המאירי יומא, טעם על מה שהקב"ה דן את האדם בכל יום בשלש שעות אחרי שכבר נגמר דינו בראש השנה..."⁹. גם ר' שמואל אשכנזי מירושלים כותב: "תשובת הרי"ף בענין 'אדם נדון בכל יום' נדפסה מתוך כתביד פרמה בסוף ספר 'בית הבחירה' למסכת יומא (ירושלים תרמ"ה), ובראשה נמצאת הכתובת: 'רבינו יצחק דאלפס, שאילתא'¹⁰.

- 2 בכתה"י: יהא; ועל ראש השנה טז, א.
- 3 על עבודה זרה ג, ב.
- 4 בכתה"י נוסף, וכנראה נשמט בטעות הדומות: על כן בכל יום דן אותו באיזה יום ימות.
- 5 כך גם בכתה"י, אך כנראה צ"ל: בכל השנה.
- 6 בכתה"י: יקיים.
- 7 ע"פ דברים ל, ז.
- 8 בכתה"י, כנראה בט"ס: שלח.
- 9 גליוני הש"ס, ראש השנה טז, א.
- 10 הרי"ף ומשנתו, ירושלים תשכ"ז, עמ' 24 (הספר נכתב בידי ר' שמואל אשכנזי מירושלים, ו'נמכר' לעורך הסידרה). וראה גם: הרב מ' לייטר, 'בשולי גליוני - הערות והארות ביאורים וחיידשים למסכת עבודה זרה', הדרום, ח-ט (תשי"ט), עמ' 53 טור ב, ובהע' 28 שב'עמ' 72. אמנם מפליא מעט ש'תשובה' זו נעלמה מעיני מחברי ספר 'שרי האלף', מעיריו ומשלימיו, על הרב מ"מ כשר וי"ד מנדלבוים, שרי האלף, ב, מחלקה ששית, מס' 36, מהדורה שלישית, ירושלים תשמ"ד, עמ' שנו, ובכל ההשלמות לערך זה: שם עמ' תתכח, עמ' תתמב, עמ' תתסג.

'תשובה' זו חזרה ונדפסה לאחרונה באכסניה מכובדת תחת הכותרת: "תשובה המיוחסת לרי"ף בענין אדם נידון בכל יום"¹¹. ואולם הוער שם: "ואם כי יש לפקפק ביחוסה להרי"ף, אך מאחר ולא נדפסה במקום אחר, ואינה ידועה, וגם אין ספר זה מצוי¹², ראינו לנכון לחזור ולהדפיסה שנית לתועלת הרבים". המעיר הנזכר שם לבו לכך שלא הסגנון ולא רוח התשובה מתאימים לרי"ף ולתקופתו, אבל לא חלי ולא הרגיש שהוא גברא שתשובה זו ידועה, וגם נדפסה: תשובה זו מצויה, מילה במילה, בספר חסידים לרבינו יהודה החסיד בנוסח הרחב שבכת"י פארמה, מהדורת י' וויסטינעצקי, ברלין תרנ"א, סי' לג, עמ' 133¹³, אלא שבהעתקה שנמסרה לידי ר' אברהם הירשנזון נפלו מספר טעויות והשמטה אחת שצויינו לעיל¹⁴.

גלוי וידוע לפני שבספר חסידים נספחו - לעיתים בידי עורכים מאוחרים - פסקאות מספרים שונים, כגון מהלכות הרי"ף, מ'מגילת סתרים' לרב נסים גאון, וממשנה תורה לרמב"ם¹⁵; אף על פי כן ברור שפסקה זו לא יצאה מקולמוסו של הרי"ף. כל המכיר ואפילו במעט את שיחם ושיגם של חסידי אשכנז הקדמונים יודע שרוח הדברים נושבת מבית מדרשם¹⁶.

הסיבה שנתגלגל הדבר ו'שאלתא' המופיעה בספר חסידים יוחסה לתשובת הרי"ף פשוטה ביותר. המהדיר, ר' אברהם הירשנזון, כותב ש"התשובה הזאת היא נמצאת בכתב יד בביבליטעק פארמא בסוף המדרש תנחומא הגדול שם... והעתיקה משם אדוני אבי נ"ם...". אולם באמת האב ר' יצחק או הבן ר' אברהם טעו, ו'תשובה' זו הועתקה מאותו כת"י פארמה הכולל את ספר חסידים, אותו הדפיס וויסטינעצקי (לאחר שש שנים!). 'שאלתא' זו מופיעה בכתה"י בתוך 'חלוץ' ובצמוד לטקסט

- 11 מוריה, שנה יז, גליון ט-י (צח), שבט תשנ"א, עמ' כא; ומשם לקובץ המועדים - ראש השנה ויום כפורים (בעריכת הרב י' בוקסבוים), ירושלים תשס"ב, עמ' ג.
- 12 הכוונה למהדורה הנ"ל של 'בית הבחירה'.
- 13 'תשובה' זו מצויה רק בספר חסידים מהדורת וויסטינעצקי, שהיא מהדורה מקורית ושלמה יותר, ונמצאים בה קטעים רבים שאינם נמצאים בשאר מהדורות ספר חסידים הנפוצות, שנדפסו כולן על-פי דפו"ר בולוניה רצ"ח (ראה: י' פריימאנן, מבוא לספר חסידים, ירושלים תשכ"ט, עמ' יח-כ). אמנם השאלה הפותחת את הפסקה הנדונה כאן: "כיון שהקב"ה דן בראש השנה מה יהיה בסופה, אם כן למה דן את האדם בכל יום בשלש שעות", מצויה במקום נוסף בספר חסידים (בשתי המהדורות!), אבל ההמשך שם שונה לגמרי: מהדורת וויסטינעצקי סי' תתתקפד, עמ' 424; מהדורת הר"ר מרגליות (ירושלים תשי"ז) סי' תשסג, עמ' תנו.
- 14 השווינו למהדורה הפקסמילית של כתה"י שיצא לאור בידי א' מרקוס, 'ספר חסידים כ"י פארמה H3280', ירושלים תשמ"ה, דף ע"א 13. לא הסתמכתי על הנוסח הנדפס, שרבו בו השיבושים וההשמטות מחמת העתקה גרועה, על' במ"ש מרקוס, שם, מבוא, עמ' יא-יב.
- 15 ראה: י' פריימאנן, מבוא לספר חסידים, ירושלים תשכ"ט [ד"צ], עמ' יב-יד, עמ' יז-יח.
- 16 והשווה לדברי י' פריימאנן שם עמ' יז: "שאלתא לא נודע מקורה, נכתבה על גליון סי' ל"ג... ואולי היא נובעת מספר הכבוד [שחיברו ר' יהודה החסיד] אשר נתייסד קצתו על-דרך שאלות ותשובות עיוניות".

שבסימן לג, בכעין שני טורים מקבילים. בסימן לג מובאים (בדילוגים) דברי הרי"ף בהלכותיו¹⁷, ולכך נרשם למעלה מהם: "רבינו יצחק דאלפס"; לטקסט שב'חלון' ניתנה הכותרת "שאלתא" בגלל השאלה שנידונה שם. אלא שהמעתיק הבין שהכותרות של שני הטורים ("רבינו יצחק דאלפס", "שאלתא") הן בעצם כותרת אחת המציינת שגם המובא ב"שאלתא" הוא מתורת הרי"ף, וכך העתיקו¹⁸. ראה חלוטה ש'תשובת הרי"ף' זו הועתקה ונדפסה ישירות מה'שאלתא' שבספר חסידים ניתן למצוא בצורה הגרפית של כותרת ה'תשובה' במהדורת ר' אברהם הירשנזון. זה האחרון הדפיס את שתי הכותרות (שלדעתו הן כותרת אחת) באותה צורה גרפית שהן מופיעות בכתב-היד: המילים "רבינו יצחק דאלפס" נדפסו בצידו הימני של העמוד, ומעט למטה מהם במרכז העמוד הוצבה המילה "שאלתא" (ראה לעיל צילום 1), ממש בדומה לעיצוב הגרפי של כתב-היד (ראה צילום 2) שגם וויסטינעצקי השתדל לחקותו במהדורתו (ראה צילום 3).

צילום 2: צילום חציו התחתון של העמוד מכתב היד

- 17 רי"ף, ראש השנה ג ע"ב - ד ע"א, לפי דפי דפוס ווילנא.
 18 הוא גם שיבש את הסיגנטורה של כתה"י, ובמקום: כת"י פארמה, הספרייה הפלאטינית, מס' 3280, קטלוג דירוקסי מס' 1133, כתב: "בכתב-יד בביבליטעק פארמא... נומר 3122, או לפי הקאטאלאג השני נומר 1242"; זהו המשך השיבוש הראשון, כי זהו אכן מספרו של מדרש תנחומא הגדול כת"י פרמא (אמנם בקטלוג די רוקסי צ"ל מס' 1240, ולא כפי שצויין), אך כאמור לא שם נמצאת 'שאלתא' זו.

רבינו יצחק דאלפס:

לג. (א) בית שמאי אומריי צדיקים נכתבים ונחתמים לאלהי עדי. וישענים נכתבים ונחתמים מיד לנידונים כיעונים שעונותיהם וזכותיהם שונים וירדים לנידונים ומצמצמים ועולים כיעונים דקאמרי בית הלל ורב חסד משה כלפי חסד דווקא שאין בכלל עונותיהם עון ששעי ישראל כנסן ומאי נירו קראתא דלא מנח תפילי(ב) מעולם אבל אם בכלל(ג) עון מחנה מושעי ישראל כנסן מצמצמים ועולין. אבל מי שעונותיו מוכותיו ובכללן עון מושעי ישראל כנסן וכן מושעי אומות העולם והם עוכרי עבירה כגון עירות יורדין לנידונים וערונין יב חרש לאורי יב חרש נסן כלה ונשמחן נרפח ורוח סאורחן חתת רגלי הצדיקים. אבל המסומרים והמסורות והמינין

שאלתא

כיון(ס) שהקב"ה דן בראש השנה מה יהא כמפת. אם כן למה דן את האדם בכל יום בני שעות אלא בראש השנה דן כן ירויה סלוני בואת השנה אבל לא יקציב לו במידה(ר) אם ירויה על כן הקב"ה יושב ורואה בכל יום. אם יישיב דרכו כו ביום ירויה. וכן בראש השנה דן הקב"ה למות באותה שנה ואינו קצב באיזה יום ימות. על כן בכל יום דן אותו באיזה יום ימות. ואם תאמר למה אינו נור בראש השנה כל דבר כגמריה ולא יצטרך לדון בכל יום. אלא לכך דן בכל יום כדי שיכאו הגשמות וישמענו הנצרות ותללו על החיים ואם הוא שיש קצבה לשנות האדם וליטיו מיום דוולדו איכ למה מזר בראש השנה וכי מאחר שנוהר על כל דבר ועל הגשמים וכמה ירדו איכ למה נדון על המים בשמיני עצרת אלא(ה) הוא לך כללו של דבר הקב"ה נור ברה"ש כל מה שיהא(ו) ברה"ש אבל אינו נור באיזה יום בשנה עכ"כ בכל יום דן ולפי מעשיו של אדם דן ואם ישיבו ישראל מעשיהם יקיים בהם(ז) חתן את האלות האלך על אייבך ועל שונאיך וני כראשי בתענית(ח) לגבי העניים שהיו הלכי לבני עמין ומאב ואמר לרו רי הייא בר לולייאני וכי קבלו את התורה שרו מיטרא אדוכתי(ט) ואם ישראל תצאים שלח מטר למריכות דכתב(י) מ"א ח נ"ג לעשות משפט עבדו ומשפט עמי ישראל דבר יום כיומ:

ואתקורסין שכפרו בתורה ושכפרו בתחית המתים ושפירשו מרבי הצבור ושנתנו: חתום בארץ החיים וכן מינסים המטלים אימה יחיה על הצבור שלא לשיש ושחמא: ושהחשיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחבריו יורדין לנידונים וערונין בה לזורי דורות. איז יהודה כל פרנס הממיל אימה על הצבור כי ורב חסד בית הלל אומרים משה כלפי חסד סי רי יוחנן מעביר וקייטא לן הני כולדו שמתים בלא תשובה(י) אבל אם מת בתשובה אין מוכריין לו שום עונות שנאמר(יחוקאל לג יב) ורשעת דרשע לא ישל כה ביום שובו מרשעו אלא הקב"ה מחל לו כל עונותיו ונותנו כמחצתן של הצדיקים: (יא) אמר(י) רבא כל המעביר על סידותו מעבירין לו על כל מעשיו שנאמר

צילום 3: העמוד בספר חסידים מהדורת וויסטינעצקי

סוף דבר. אין כאן תשובה חדשה לרי"ף, אלא פיסקה מתוך ספר חסידים לרבינו יהודה החסיד¹⁹.

19 ועי' במהדורה החדשה של ספר חסידים שעל-פי מהדורת בולוניה (ספר חסידים המפואר, מהדורת אוצר הפוסקים, ירושלים תשס"ז) שהמהדיר העתיק את הפסקה הנדונה מספר חסידים מהדורת וויסטינעצקי (בח"ב סי' תשסג עמ' תרמ, מדור שינויי נוסחאות וכת"י הערה ב), והעיר על אתר (מקורות והערות הע' י): "נמצא בשולי הגליון בכתב-יד פארמא, ומקורו מספר גליון הש"ס, ראש השנה יב ע"א, הביא תשובות מיוחסות להרי"ף, נדפסה לראשונה סוף ספר 'בית הבחירה' להמאירי על מסכת יומא". נראה שהמהדיר לא בדק את מקורותיו, וכל הסגנון משובש ומטעה: 'ספר חסידים' כמובן שלא העתיק מ'גליון הש"ס', ולא מדובר כאן כלל על 'גליון הש"ס' לר' עקיבא איגר הנדפס בשולי דפי התלמוד אלא לספר 'גליוני הש"ס' לר' יוסף ענגיל, וגם שם אין 'תשובות מיוחסות להרי"ף' אלא פיסקה זו בלבד, שכאמור אינה לרי"ף. מהדירים היזהרו בדבריהם: